

IMPORT-EXPORT CULTURAL D'ANDORRA

- 17 de maig del 2022 a les 7 de la tarda
- Sala d'actes del Centre Cultural La Llacuna, Andorra la Vella
- Dins la setmana de celebració del Dia Mundial de la Diversitat Cultural del Comú d'Andorra la Vella
- Amb la col·laboració Creand^oCrèdit Andorrà

Jonaina Salvador i Pérez, soprano, professora de cant i Presidenta d'Andorra Lírica

Albert Villaró i Boix, escriptor i historiador

Jospe M. Ubach i Bernada, gestor cultural i fotògraf

Efreem Roca i Gayete, músic, professor de saxofon i organitzador del Sax Fest

Aminda Saludes i Hewett, galerista d'art i directora de la galeria Taranmana

Joan Burgués i Martisella, President del Cercle de les Arts i de les Lletres i de la Federació

Andorrana de Fotografia, vicepresident de la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic

Moderadora: Àngels Mach i Buch, Presidenta de la Societat Andorrana de Ciències

Àngels Mach i Buch, moderadora de la taula rodona

La diversitat cultural té la seva manifestació més clara en l'anar i venir o intercanvi de les expressions culturals més representatives dels diversos països o comunitats, que, entre d'altres, són totes aquelles relacionades amb les arts, la música, el cant, les arts plàstiques, l'escriptura i el pensament o coneixement.

Quin ha estat el passat, quin és el present i quin és el futur dels intercanvis de la cultura andorrana o feta des d'Andorra amb les altres cultures produïdes al seu entorn exterior?

L'objectiu de la taula rodona *Import-Export cultural d'Andorra* és fer una reflexió a l'entorn d'aquesta qüestió des de diferents àmbits.

I conscienciar-nos o constatar que si bé, des de sempre, *importem* molta creació cultural, a Andorra, des de l'exterior, avui també *exportem* la nostra creació cap enfora tot i que sigui en un nivell molt més petit, però suficient per al desenvolupament cultural d'una manera de ser diferent de les que ens envolten, que ens permet afirmar l'existència d'una manera de ser finalment pròpia i característica en contínua transformació precisament a partir de tot allò que incorporem de fora, adaptem i recreem.

No hem d'oblidar que per la seva petitesa i per necessitat de complementar recursos a la seva subsistència, Andorra ha estat molt oberta i molt receptiva a tot allò que passava a l'entorn.

La seva incorporació contínua, barreja, digestió i recreació han configurat i continuen configurant una manera de ser pròpia que es va adaptant a la nova escala de relacions internacionals amb les quals el país ha de confrontar-se i conviure.

Avui, a més, sense necessitat de venir de fora –que també–, sinó des de la seva producció directa des de l'interior, amb la multiculturalitat de la societat andorrana actual.

Aquesta celebració de la diversitat cultural d'Andorra la Vella ens proporciona el marc ideal per a reflexionar-hi plegats.

S'ha triat les següents persones per participar a la taula rodona perquè engloben, dues, les arts plàstiques; dues més, la música, i dues més la creació literària, tot i que segur que n'hi hauríem pogut incloure altres més:

- Jonaina Salvador, soprano, cantant lírica, presidenta d'Andorra Lírica, directora general i artística de la Temporada d'Òpera d'Andorra (7 edicions), teatre líric que es representa a Andorra i fora d'Andorra en intercanvis.

- Albert Villaró, escriptor, amb sis obres premiades dins i fora d'Andorra, premi Anna Dodas 1994, premi Nèstor Lujan de novel·la històrica 2003, premi Carlemany 2006, premi Josep Pla 2015, premi Prudenci Bertrana 2015 i premi Festival 42 el 2020.

- Josep M. Ubach, gestor cultural, fotògraf, expert en promoció cultural, gestor de la participació de nou artistes d'Andorra en cinc edicions, entre 2011 i 2019, de la mostra internacional Biennial de Venècia.

- Èfrem Roca, saxofonista, professor de saxo, organitzador del Sax Fest, que té repercussió mundial en l'àmbit de la música i que ha clos la 9a edició l'abril passat.

- Aminda Saludes, galerista, organitzadora d'exposicions, actualment dirigeix la galeria Taranmana, abans a la galeria Carmen Torrallardona.

- Joan Bugués, president del Cercle de les Arts i de les Lletres, organitzador de la Nit literària (44 edicions), Arts Andorra (27 edicions) i Jocs Florals infantils 45ns i juvenils 50ns enguany, premis literaris que han tingut continuïtat i repercussió a l'exterior amb participants de fora i Andorra, vicepresident de la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic -FIAF, i president de la Federació Andorrana de Fotografia -FAF.

Si alguna associació cultural s'ha sentit exclosa, res més lluny de la nostra voluntat. La limitació de temps i espai fan que s'hagi hagut de limitar la participació a la taula, que creiem que és prou representativa, però tenim una fila zero per al debat posterior.

Hi haurien pogut ser, per exemple, els Castellans d'Andorra, l'ASMA amb el Jambo Street Music, La Xarranca, l'ONCA, Ludmilla Lacueva (recentment guanyadora del premi València Negra), Iñaki Rubio, algun dels participants en la Biennial de Venècia, alguna de les companyies de teatre, i altres.

Sortir fora d'Andorra, per donar a conèixer l'activitat cultural andorrana o promoure intercanvis amb l'exterior, sempre és positiu. No sempre s'ha de creure que únicament el que ve de fora és millor, però tot i així, ens enriqueix culturalment.

Es demana als participants que expliquin les seves experiències en tres torns de paraula sobre el passat, el present i propostes de futur en els àmbits respectius. I després obrirem un debat amb les preguntes o els comentaris del públic.

La SAC sempre ha tingut interès a divulgar el coneixement i promoure la recerca dins i fora d'Andorra: en el Cicle de conferències, amb conferenciants de fora però també d'Andorra; en els Debats de recerca, fent venir els investigadors que estan fent recerca lluny d'aquí però també amb els que la fan al país.

L'entrada al Patronat Universitat Catalana d'Estiu el 1988 ens ha permès poder dur a terme en aquest marc 34 jornades especialitzades, en què hem tractat temàtiques variades d'actualitat i d'interès per a Andorra i les hem donat a conèixer als assistents a l'UCE. D'aquí va sortir la idea de les Trobades Culturals Pirinenques itinerants, que vam iniciar el 2004 i n'anem preparant la 19a edició.

El 2008 ens vàrem incorporar a la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, fet que ens ha permès participar en l'organització dels Col·loquis Internacionals d'Estudis Transpirinenques, que el 2015 es van fer aquí, i participar en les seves activitats.

La coorganització de congressos a partir del 13è Congrés de metges i biòlegs de llengua catalana el 1988, ens ha portat visitants de tota mena d'àmbits: de la salut, la filosofia, l'etnobotànica, l'anatomia patològica, la història de l'educació, sensors i biosensors químics, la paleopatologia, etc. Ells han conegut el país i nosaltres hem après de la seva disciplina.

Les 8es Jornades de la SAC sobre el tema de la creació artística, luxe o necessitat, que vàrem realitzar l'any 2002, ens van esperonar per trobar lligams entre diferents objectius d'interès. I les XX Jornades, a l'entorn del folklore, el 2015, van deixar palesa l'evolució que van experimentant les tradicions amb el temps.

Les làmines editades en motiu de la diada de Sant Jordi promogudes per Àgora Cultural des del 1999, per tal d'ajuntar l'art al llibre i la rosa tradicionals i realitzades per artistes del país, que vàrem exposar l'any passat, donen bona mostra de la riquesa diversa que tenim i que de vegades ens costa de veure.

La música tradicional que hem promogut en concerts i en un CD ens ha permès retrobar l'essència del gaudi escoltant i ballant les melodies que s'han tramès de generació en generació. La publicació de llibres ha estat sempre un objectiu de la SAC per deixar constància del coneixement generat.

Què hauriem de fer per poder millorar les nostres activitats?

- 1- La cultura és el que ens sobreviurà i ens defineix i caracteritza com a humans, és la nostra traçabilitat.
- 2- De la mateixa manera que la diversitat biològica és bona i necessària i ens fa interdependents, també la diversitat cultural és bona i necessària.
- 3- Ser universals des d'allò local, des de cada territori saber generar una manera de ser pròpia que respongui al mateix i a la comunitat de persones i les seves circumstàncies que l'ocupen i enriqueixi el global.
- 4- L'intercanvi entre humans, dels nostres coneixements culturals ens ha enriquit i projectat cap al futur des de l'inici de la humanitat.
- 5-La globalització ha accentuat els intercanvis, la interdependència i el risc de la uniformitat.

Jonaina Salvador i Pérez, soprano, professora de cant i Presidenta d'Andorra Lírica

Primer que res, moltes gràcies per haver-me convidat a la tertúlia. La temporada d'òpera d'Andorra va néixer primer amb la vocació de crear una temporada lírica al país, amb continuïtat, normalment amb tres espectacles l'any. Primer va néixer amb aquesta vocació artística de crear espectacles que exploressin tot el gènere líric, des de l'òpera, la sarsuela, l'opereta, l'oratori i el lied. Tot el que és la veu lírica. Pensant una mica en la temàtica d'avui que és la importació i l'exportació de la cultura, la més important és la dels artistes internacionals que rebem a les òperes. Els cantants. No només els cantants sinó els directors d'escena, també els directors d'orquestra, els escenògrafs etc. Però també molta gent que treballa entorn de l'òpera com els dissenyadors, els vestuaristes, escriptors, artistes d'audiovisuals, il·luminadors, tècnics. Per exemple en la primera òpera que vam fer la "Carmen", una dissenyadora de les passarel·les Gaudí ens va fer tot el vestuari, la dissenyadora andorrana Anna Mangot també ha realitzat els dissenys de vestuaris d'algunes òperes com "La gata metamorfosada en dona" o "Le Val d'Andorre". Són aquestes sinergies les que també porten el nom d'Andorra, no només els cantants, sinó tota la gent que hi col·labora, també actors. Per exemple aquest any hem desenvolupat un conveni amb una universitat americana establerta a Barcelona l'Institut of Arts Barcelona, amb qui col·laborem, de la mateixa manera ho fem amb el Conservatori Superior de Música del Liceu, d'aquesta manera actors i cantants en fase de finalització dels estudis superiors amb talent poden tenir una primera experiència i llençar-se al món laboral. Això enriqueix la seva etapa formativa amb una experiència laboral d'alt nivell i alhora enriqueix la nostra temporada amb moltes sinergies artístiques. La característica especial és la mescla de talent andorrà amb artistes internacionals. Hem col·laborat tant amb músics d'Andorra com amb músics i cantants de fora, amb solistes de l'Òpera de Georgia, l'Òpera de Cuba, el Liceu de Barcelona, el Teatro Real, el teatro de la Maestranza, de la Scalla de Milà, de l'orquestra de València i un llarg etcètera. També a nivell coral hem col·laborat amb diversos cors d'aquí d'Andorra. Al 2018 vam crear el nostre propi cor, l'adult i l'infantil, perquè poguéssim tenir una formació específica i una activitat regular a la Temporada. Aleshores aquí es va, ampliar la nostra vocació amb la vessant pedagògica i social. La pedagogia va agafar encara més pes amb la creació de l'Escola d'Òpera d'Andorra Lírica, també creant tallers dins les escoles dels diferents sistemes educatius, a les escoles d'art, no només amb tallers de veu sinó també d'escenografia. En col·laboració amb les escoles també oferim la possibilitat de que els alumnes assisteixin als assajos generals de tots els espectacles, ho preparin amb els seus professors a les aules i puguin fer ronda de preguntes als artistes després dels assaigs. En la línia de divulgar la lírica al país tenim un programa mensual de ràdio a RTVA "toi toi toi" on expliquem curiositats líriques i els espectacles que anirem a veure. L'òpera és una mica l'obra d'art total i ens permet explorar i posar en relació molts diferents sectors. Recentment hem col·laborat amb el cor de rock d'Encamp, realitzant als alumnes tallers de tècnica vocal, activitat que hem realitzat amb diferents cors de fora d'Andorra. Tenim la vocació de crear cantera lírica al país, alumnes que ara són petits, però que d'aquí a uns anys puguin tenir la seva vocació com per exemple aquesta darrera setmana hem tingut el David Costa, baríton andorrà que ha fet la

seva carrera de cant a França i a Itàlia i ha pogut debutar amb nosaltres a la sarsuela “Molinos de Viento”, això és un gran goix, perquè tenir una primera experiència professional, en aquest sector és molt difícil. Tenim alumnes de l’Escola d’Òpera que ja comencen a poder fer papers secundaris a les òperes i que podran ser solistes d’aquí uns anys. Aleshores que la nostra temporada pugui servir de plataforma de llançament, tant pel talent andorrà com de fora, per a nosaltres és molt important, almenys per a mi que també soc soprano, he passat per aquestes etapes i sé com és de difícil, per això també és important el conveni de col·laboració amb el Conservatori Superior del Liceu de Barcelona, ja que els alumnes amb més talent de final de carrera, agafen l’hàbit de passar audicions i muntar rols sencers d’òpera. Tot això els insereix en el que serà la vida professional posterior. Ja fa tres òperes que aquest conveni està en marxa, funciona molt i molt bé i és una gran motivació pels cantants. En l’àmbit internacional també amb “La Corte del Faraón” vam rebre el premi d’Espanya d’Ars Mediterranea, amb la “Cançó d’Amor i de Guerra” vam poder estrenar al Festival d’Ars Mediterrània de Manresa i posteriorment se n’han fet set representacions més. També una manera d’enriquir-se artísticament amb artistes internacionals són les col·laboracions entre entitats. Per exemple nosaltres hem col·laborat amb associacions italianes com Villaencanto amb els quals hem fet varies òperes italianes com “Don Pasquale”, “l’Elisir d’Amore”, “Il Barbiere di Siviglia”, nosaltres hem pogut anar a Verona i a Recanatì amb ells i ells han vingut a Andorra. Tot això estableix molt bones relacions a nivell artístic, a nivell polític, a tots els nivells i optar a futures col·laboracions com per exemple, durant la pandèmia, vam establir les col·laboracions a nivell telemàtic i vam poder començar a col·laborar amb el Teatro Lírico Nacional de Cuba, el que després va desembocar durant la Cumbre Iberoamericana aquí a Andorra amb la sarsuela cubana “Cecilia Valdés”. També això crea ponts a nivell artístic i per exemple el tenor cubà Andrés Sánchez Joglar ha pogut tornar diverses vegades a la nostra Temporada i estem pendents que nosaltres, Andorra, pugui anar a Cuba, quan el tema de la covid ens ho permeti. Per exemple amb l’Orquestra de Cambra de València també hem pogut col·laborar amb diferents espectacles i nosaltres vam anar també a l’auditori d’Alacant i al Palau de la Música de València amb l’espectacle “Tutto Mozart”. Tot això són col·laboracions que permeten, almenys a nosaltres, poder portar el què és l’òpera d’Andorra fora de les nostres fronteres.

Albert Villaró i Boix, escriptor i historiador

Molt bé. Gràcies. Gràcies, Àngels, per la convidada; a la SAC, al Comú també. Sempre està bé trobar-se entre amics i col·legues per discutir amicalment de coses que són de vegades una mica complexes, que moltes vegades discutim allò un dia prenent un cafè però poques vegades en palestra pública. He fet primer una microreflexió general.

Andorra ho importa tot, menys el tabac, que creix a tot arreu. La resta, l’aigua aquesta que bevem, les cadires, els projectors, els totxos, la fusta, tot ve de fora, tot. Puja per una duana o per l’altra. Aquí ho importem tot, menys la cultura. D’uns anys ençà, l’última dècada potser hi ha hagut un creixement exponencial. Cada vegada hi ha més gent que fa coses. L’òpera, el festival de saxos més importants del món i són

coses que no passen per la frontera. No paguen taxa a la duana. Les fem nosaltres i ens les hem de creure, i quan ens les haurem cregut ben cregudes potser haurem de fer l'exportació. L'exportació és molt més difícil. És més difícil també per una qüestió geopolítica. Andorra és un país petit. És un país que moltes vegades s'ha volgut amagar. No destacar. Fer l'andorrà, que no ho vegin. Passa de vegades que el veuen quan no s'hauria de veure, i quan s'hauria de veure no el veuen i això és un problema general del país. Tenim l'exposició que es fa al meu gremi. Pertanyem a la cultura catalana i això és una obvietat i és una qüestió que no hem d'oblidar, però moltes vegades són els mateixos catalans, valencians, balears i amb els pobres rossellonesos que prou pena tenen, moltes vegades a l'hora de fer pinya pel que sigui, obliden sistemàticament que existeix Andorra i que a Andorra hi ha un nucli quantitativament important, cada cop es comença a reconèixer més. No cal recordar el fulgurant èxit de l'Iñaki Rubio, ara mateix li han donat aquest premi.

És a dir, que hi hem de creure més, hem de ser més valents alhora de trucar a fora. Jo no entenc com el *Manual digest*, la pedra angular, no ja de la literatura, sinó de la cultura política andorrana, no s'hagi presentat a Madrid o no s'hagi presentat a París. Una cosa que podríem haver ensenyat, podríem haver anat als llocs i dir mireu tenim aquest tractat de filosofia política que és dels més importants que es van escriure al segle XVIII. Mireu, el tenim aquí i el va fer un senyor d'Ordino. I com això, mil coses. És una qüestió també de convicció, de creure que podem anar a tot arreu i anar a ensenyar el que ens sembli.

Un vehicle molt potent són les traduccions. El mercat editorial és complex, les traduccions costen de contractar i costen de fer, però és la gran manera. De vegades m'arriben correus, informacions de gent que fan una geografia literària del món i els costa trobar literatura andorrana traduïda. Per exemple, en anglès hi ha molt poca cosa. Per què no fem un esforç per universalitzar? Perdoneu que parli de mi, però ja que m'heu convidat, jo tinc quatre novel·les traduïdes al castellà i que no han tingut mai la més mínima transcendència. Les editen, les tradueixen, no sé ben bé per què, perquè al cap de set anys t'arriba un correu que diu que les converteixen en pasta de paper perquè només n'han venut 150. Això és perfectament reversible jo crec que amb una bona política. Primer que ens ho hem de creure nosaltres, però també els que hem d'empènyer una mica amb la qüestió de visibilitat exterior, també hauríem de pressionar una mica més. No és una queixa, sinó que és una constatació. Passo la paraula al Josep Maria, que segur que dirà coses més assenyades que no pas jo.

Josep Maria Ubach i Bernada, gestor cultural i fotògraf

Referent a l'exportació de la cultura en l'àmbit de l'art m'agradaria comentar els camins que es van seguir per arribar a la Biennal d'Art de Venècia, sens dubte un dels aparadors internacionals més importants del món en aquest àmbit. M'agradaria dir, també, que estic totalment d'acord amb la reflexió de l'Albert Villaró sobre el tancament del país a l'hora d'exportar cultura i evidentment art. Abans de res, però, voldria saludar a la Sra. Susanna Vela, ex-ministra de Cultura que va conèixer aquest tema de molt a prop, així com al Joan Xandri com artista andorrà participant en aquesta mostra.

Com tots sabeu, he estat molts anys tècnic al Servei de Promoció Cultural del Ministeri de Cultura, i voldria repassar i valorar uns anys en els que es varen construir eines per a la promoció d'artistes plàstics, un projecte a llarg termini què es recolzà en diferents accions, ja sigui en l'inventari d'artistes, la selecció, la valoració, i l'establiment de bases per al concurs d'accés als Tallers d'Art d'Andorra, el corresponent seguiment amb crítics d'art internacionals, l'elaboració del catàleg dels guanyadors, l'organització d'exposicions a l'exterior d'Andorra i, finalment, el concurs per participar a la Biennal de Venècia. Val a dir que en l'àmbit de la promoció de l'art, es va començar per l'anomenada "Mostra d'art d'Andorra" inaugurada el 1984 i que es realitzà durant uns trenta anys amb l'objectiu, entre altres, de conèixer les diferents personalitats artístiques nacionals. Per aquest motiu i amb la finalitat de cercar complicitats d'artistes emblemàtics d'Andorra es va convidar a Josep Viladomat a formar part d'aquest projecte, així com al Sergi Mas, al Jaume Puig, a la Carme Mas, a la Carme Massana, al Jordi Borràs, al "Duarte", al Joan Monegal, al Norbert Orobítg, al Jacint Saumell, a l'Agustí Ríos, entre altres. La finalitat era de poder copsar en un mateix espai la pluralitat de personalitats consolidades i així mateix esperonar nous talents. Evidentment en cada exposició es van seleccionar els artistes amb més potencial creatiu, i les seleccions es van fer amb la participació de crítics d'art aliens al Ministeri de Cultura. La durabilitat d'aquest projecte també ens permetia veure la progressió i l'evolució de cada participant per poder arribar a seleccionar i construir una col·lecció representativa i testimonial.

La segona part d'aquest projecte se centrà en la creació dels anomenats "Andorra Tallers d'Art", que ja he esmentat, amb l'objectiu de posar a disposició dels artistes potencials uns espais gratuïts per poder treballar en la seva creativitat, tenint en compte que molts no es podien permetre el lloguer d'un local. L'objectiu d'aquest projecte se centrava en que els artistes podien treballar durant un any o un any i mig i mostrar les seves obres a la Sala d'exposicions del Govern amb l'edició d'un catàleg editat també per el Ministeri. Aquesta particularitat ens va permetre, exportar artistes d'Andorra a Madrid, París, València, Saragossa, Lleida, Tarragona, Barcelona, Palma de Mallorca, Vitòria, Brussel·les, entre altres ciutats pròximes a Andorra per minimitzar costos de transport i estada, i les exposicions es van negociar amb institucions oficials en el marc d'uns intercanvis culturals dels quals es van poder beneficiar gairebé una quarantena d'artistes andorrans.

Després d'aquest llarg trajecte es considerà que gaudíem d'arguments suficients per participar en un dels aparadors més importants del món de l'art internacional, i es podia obrir una finestra per Andorra i els seus artistes en una ciutat degana de les biennals i de ressò mundial. Venècia, degana de les biennals d'art amb uns tres cents mil visitants en cada edició, amb més de cent vint anys d'experiència i lloc de reunió i trobada de conservadors d'art, crítics, artistes i visitants d'arreu del món, professionals de l'art. No obstant això vam rebre crítiques ferotges de persones vinculades amb el món de l'art i d'artistes potser més habituats a l'àmbit domèstic i provincial en el que estàvem acostumats.

Potser fora bo analitzar totes aquestes accions passades i veure quines eines ens donen per seguir potenciant l'exportació del nostre art fora de les fronteres andorranes, ja sigui en zones properes com a nivell internacional.

Efrem Roca i Gayete, músic, professor de saxofon i organitzador del Sax Fest

Abans que res vull agrair també el fet d'haver-me convidat a aquesta taula, i a més al costat de personalitats tan grans i amb tants coneixements. He hagut de fer un bon treball de pensar el tema que avui proposeu "importació i exportació de cultura". Quan començo a pensar un tema, penso sempre cap on vull anar? I el que és més important, d'on venim? Si no sabem d'on venim, tenim menys informació per tirar endavant. Doncs jo primer penso des del principi de tot. Quan jo era jove vaig estudiar saxo, vaig intentar formar-me el màxim possible i llavors et comences a impregnar de coses que et van posant al cap i que es queden. Llavors estudies, te'n vas a festivals, m'inviten a molts festivals, a fer de professor, a fer concerts i he anat doncs impregnant-me durant vint anys d'aquests coneixements que van tombant per aquí al cervell i al principi no ho entens massa bé, són idees que et venen al cap i que estan aquí. Després amb els anys es van ordenant. Després d'instal·lar-me a Andorra i tenir família, vaig decidir centrar la meva activitat professional aquí al Principat, i vaig parlar amb la casa Selmer París, la marca d'instruments que represento, amb la qual col·laborava fent concerts i Masterclass per tot arreu. Selmer em va dir: "doncs munta alguna cosa aquí a Andorra, nosaltres t'ajudarem". És una mica el que parlava abans que, Andorra importa gairebé de tot, i moltes coses per la duana, però el coneixement passa d'una manera diferent. A l'Andorra Sax Fest passa això. El Sax Fest va ser una sèrie de coneixements que tenia al cap i en un moment donat algú posa un llumí i allò comença a cremar i fer-se gran. Va ser això. Vaig començar a pensar i vaig dir, què exportem al Sax Fest? En forma de cultura, perquè la idea més gran que em ve al cap és que exportem país. Ho ensenyem tot. L'Andorra Sax Fest soc jo i el meu cunyat, que no està aquí, però que és com l'Hector a l'audiovisual, i és la clau. El meu cunyat sempre em deia, "fem-ho, si vols jo t'ajudaré a fer el Sax Fest, però s'ha d'ensenyar i s'ha d'ensenyar bé. Si no ho ensenyem, no haurà passat". Els músics sempre tenim aquest mal. Fas un concert i, si no el graves, queda a la memòria de la gent i on se'n va? Els pintors ho tenen més clar. Ho pinten i es queda allí. El meu cunyat deia, "això s'ha d'ensenyar". I és el que sempre hem fet en el Sax Fest des del minut zero, hem ensenyat el que hem fet. Hi ha una frase que tothom diu, si el producte et costa zero, tu ets el producte. En realitat és això. El producte és el que estem ensenyant i el que estem veient i el que estem fent és donar il·lusió. Que la gent vingui aquí al país, a conèixer-lo. Aquí invitem als grans, com a artista de la marca Selmer, als meus companys que són els millors músics de tot el món, m'ha estat bastant fàcil d'invitar-los. Hem creat aquí un col·lectiu un cop a l'any, una setmana l'any, un col·lectiu de músics que venen de tot el món i això és com la mel, ve gent de tot el món, des del Japó fins als Estats Units. Aquest any han vingut gent de vint-i-cinc països, cent cinquanta persones acreditades. Aquí cada any és el mateix, ve la il·lusió que aquí es fa alguna cosa grossa. Ho hem vist a la televisió, ho hem vist per Internet i això és molt xulo i actualment és això. La gent ve aquí. Aleshores estem exportant país. No estem creant cultura. De gent bona que es fa un conglomerat, però tothom és de fora, fins al moment no estem creant res.

He hagut de fer un treball de dir, què exportem? A part de les il·lusions, les ganes de venir i la marca Andorra, dic doncs sí, alguna cosa fem. Aquest any el Kic Barroc que va fer un concert

molt xulo, original amb música seva i va actuar amb un saxofonista, un artista gran, que aquest dissabte actuen a l'Auditori que és molt xulo – jo també hi toco en aquest projecte-; aconsello a tothom que vingui perquè és molt maco. Doncs això és cultura. És una cultura que es va exportant. I bé, alguna cosa exportem. Després vaig estar pensant i dic mira, també hem fet l'encàrrec de sis obres originals, que són encàrrecs a compositors. D'acord, potser no s'ha creat a Andorra. El Toni Gibert sí que ha compost una obra i viu aquí, és d'aquí. És una cosa que podem dir, que aquesta obra s'ha fet aquí i aquesta obra sí que s'exporta. D'alguna manera estem creant cultura encara que els compositors, alguns siguin de fora, estem creant aquí i això ho exportem. A les partitures posa *partitura encarregada per Andorra Sax Fest* i prou. Jo penso que a partir d'aquí és un punt també d'exportació. Ja no hi havia gaires coses més que exportéssim. M'he fixat una mica en el punt que vàreu demanar, passat, present i futur, comences a pensar i dius, fa cent anys aquí a Andorra no sé si hi havia molta cultura musical, suposo que era més aviat popular, no hi havia un conservatori com a la majoria dels països europeus. A Bèlgica ja fa cent cinquanta o dos-cents anys que tenen conservatoris. Bé, la veritat és que l'evolució ha sigut molt ràpida. No sé quants anys té l'Institut de Música, potser trenta-set, més o menys. Ara jo penso que la cosa ha anat prou ràpida. Hi ha hagut festivals molt importants com el Caballé, el Festival de Jazz, van començar i pum es va acabar. Jo penso que és important que quan s'inverteix tant en un festival d'aquests -nosaltres fa deu anys que estem amb el Sax Fest, farà deu anys l'any que ve, dic deu perquè la covid ens en va prendre un-, quan inverteixes tant en un festival d'aquests, ja no només el treball personal de la persona que està al davant, hi ha moltes institucions, privats, públics, un munt de gent que cadascú a la seva manera està posant les seves forces i és una pena, que de cop i volta, es pari. Això és un treball que, com la Temporada d'Òpera i com tants altres, jo penso que és important que entre tots els intentem conservar perquè d'alguna manera és el que estem exportant al món. He intentat ensenyar-lo el màxim de bé possible. Exportar això i conservar-ho. El passat és el que hi havia. Hem de saber d'on venim, és el que sempre dic. Actualment, estem on estem i hem de mirar cap endavant, cap al futur i hem d'intentar conservar el que tenim, que ja és molt. Intentar trencar-se el cap amb idees noves i intentar portar-les a terme. Si la salut ens acompanya, les podrem fer.

Aminda Saludes i Hewett, galerista d'art i directora de la galeria Taranmana

Avui, em sento molt complaguda pel fet de compartir la meva experiència amb tots els ponents aquí presents. Fa vint que estic vinculada al món de l'art, des del gallerisme.

En una primera etapa, vaig ser la directora artística de la galeria Carmen Torrellardona i actualment tinc el meu espai propi d'art, la Galeria Taranmana. Durant deu anys vaig exposar artistes d'aquí, d'Andorra. Primer vam començar exposant artistes amb un cert renom fora de les nostres fronteres. En aquell moment, jo no era la propietària i responia a un criteri empresarial, ja que calia assolir uns objectius econòmics. Llavors va ser quan vam pensar en oferir un segon espai, a la mateixa sala Torrellardona, i així va néixer el Back stage per on van passar molts creadors nacionals. En aquell moment, cap altra galeria

va fer aquesta aposta pel talent local o no tant decidida. El galerisme a Andorra passava per un bon moment i hi havia activitat amb diverses sales com l'Art al Set, la històrica Pilar Riberaigua i l'Art Centre, a Caldea, però inicialment en cap d'elles, el més habitual era exposar artistes d'aquí.

El món de l'art, i més concretament les arts visuals, és un sector molt fràgil i la majoria de sales han anat desapareixent i tancant. És molt difícil tenir una continuïtat. Els que estan en aquest món ho saben molt bé. El concepte de galerista a l'antiga, quan la galeria agafava un artista sota la seva ala, ja ha passat. A part dels grans galeristes de Londres, París o Nova York, que encara ho poden fer, per a la resta ha passat a la història.

Sí que una galeria és un negoci, privat i comercial, però la viabilitat és molt complicada. És un negoci que funciona just, molt i molt just. Durant aquesta segona etapa, en la meua pròpia galeria, he apostat des del primer moment per una programació mixta. D'aquesta manera, exposo artistes de fora sense oblidar els artistes d'aquí. El suport i l'ajuda del ministeri de Cultura amb iniciatives com "La Cultura No s'Atura" m'ha permès incorporar en el programa i exhibir artistes emergents d'aquí, del nostre país. Però m'agrada trobar aquest equilibri en les programacions amb presència d'artistes nacionals i estrangers. També cal dir que no sempre és fàcil fer venir els artistes que voldries, sempre assumeixes un risc i hi ha molts esculls logístics i administratius. En molts sentits, la gestió que has de fer a la duana és molt feixuga i un sistema arcaic.

Per a mi, el més important és oferir una obra de qualitat amb artistes que tenen una trajectòria, i els amants de l'art poden reconèixer. Independentment que els artistes siguin d'aquí o de fora, i evidentment exhibir aquests artistes a fora ja és un altre aventura en la que també hi treballa però sense suport institucional i compromís és ben bé impossible aconseguir-ho.

Joan Burgués i Martisella, President del Cercle de les Arts i de les Lletres i de la Federació Andorrana de Fotografia, vicepresident de la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic

Bona tarda, senyora ministra –perdona, consellera, és que t'havia conegut com a ministra–. Benvolguts amics. Intentaré ser al més breu possible perquè és molt condensat, molt ampli tot el que he de dir. La meua intervenció serà en dues parts, una el Cercle de les Arts i de les Lletres i l'altra la Federació Andorrana de Fotografia.

Parlant del Cercle de les Arts i de les Lletres diré que el mes de febrer de l'any 1967 vam crear la nostra associació. Una associació que va començar amb una sabata i una espadenya a Sant Julià de Lòria i hem anat continuant. No em vull allargar, perquè si no es faria molt llarg tot això, però sí que aniré als fets importants. El 3 d'agost del 1969 vam fer el primer aplec de pintors i dibuixants d'Andorra en què hi va participar molta gent de Barcelona i de Lleida, a la plaça de les Arcades. No sé si tu, Josep Maria, te'n recordes. Allà vam començar una mica els intercanvis entre Andorra i Catalunya. L'any 1970 vam crear els Jocs Florals Juvenils de la Llengua Catalana a Andorra. Va ser una experiència única, perquè ningú no creia en els Jocs Florals. Sobretot quan vam agafar les damiselles que representaven les set parròquies, una de cada parròquia –aquí veig alguna persona que tenia filles que venien als Jocs Florals– però va funcionar. Va funcionar tan bé que nosaltres, dos anys després, vam crear els Jocs

Florals Infantils de la Llengua Catalana. No hi havia cap país que ho fes. Catalunya no ho feia, València tampoc no ho feia. Nosaltres ho vam crear. Ara, conjuntament, aquest any en celebrarem el cinquantè aniversari, el 12 de juny a la parròquia de Canillo, perquè tant els Jocs Florals com la Nit Literària els fem seguint el torn de les parròquies.

Un altre dels fets importants és que, quan vam crear el Cercle, vam tenir la primera seu social sobre l'església d'Escaldes-Engordany, on hi havia un local on abans hi havia estat l'Esbart Santa Anna i després van marxar d'allà i nosaltres hi vam anar. En crear la biblioteca vaig tenir la gran sort que vaig conèixer l'Eugeni Bregolat. En aquell moment era introductor d'ambaixadors i treballava al Ministeri d'Afers Exteriors a Madrid. El vaig anar a veure i li vaig dir, escolta Eugeni tu i jo som de la mateixa edat més o menys. M'has de fer un favor. Diu, què vols? Necessito llibres per a la biblioteca. Què dius? Així va anar la cosa. Ens van fer arribar sis-cents cinquanta llibres per a la biblioteca del Cercle de les Arts i de les Lletres. Quan uns anys més tard la Núria Carrera es va retirar, que era la nostra bibliotecària i companya del Cercle, vam tancar la biblioteca. Aquests llibres els vam cedir al Comú d'Escaldes-Engordany, a la biblioteca. Nosaltres allà no en fèiem res i sí que en una biblioteca comunal la gent els podia consultar.

Un altre fet important és que vam fer les Festes Populars de Cultura Pompeu Fabra l'any 1977. Gran problema: final del franquisme a Espanya. Quan vam fer les festes populars hi havia el Veguer Francès Monsieur Rostain, el senyor Badia Veguer Episcopal i les autoritats andorranes. Ens arriba un comunicat que teníem un atemptat de bomba. Així mateix, va anar. Al Cinema Cristall, on es feia l'esdeveniment. Vaig baixar a la Seu a veure el comissari de policia. Vam tenir una discussió. Jo era molt jove i no callava. Em va dir "usted lo que tiene que hacer es callarse", a mi. I jo vaig dir "y usted, como comisario de policia, lo que tiene que hacer es cuidarse de la frontera para abajo, no de la frontera para arriba". El resultat és que hi va haver una reunió a la Vegueria Episcopal on es va decidir que aquella nit no es fessin les festes populars, sinó que es fessin l'endemà. L'endemà es van continuar fent al Cinema Cristall i no hi va haver cap atemptat amb bomba. Hi va haver participació de la part de Perpinyà, hi va haver participació de València, de Catalunya i d'Andorra. Hi havia més de tres-cents persones als Cinemes Cristall. Estava ple.

Un altre dels esdeveniments importants va ser la Trobada de les Corals de les Terres Lleidatanes a Andorra, a les quals va assistir el Copríncep Episcopal doctor Joan Martí. Jo vaig de pressa, després ja anirem amb preguntes. L'important també va ser l'any 1978, que es va fer la primera Nit Literària, coincidint amb la celebració del 700 aniversari dels Pareatges. Es va fer a Escaldes-Engordany. A partir d'aquell any, cada any es va fer en una parròquia diferent. Vam començar allí perquè com que la seu social del Cercle era a Escaldes, vam creure convenient de fer-ho allí. Aquest any, si Déu vol, el 24 de novembre a la parròquia de Sant Julià se celebrarà la quaranta-quatre Nit Literària Andorrana.

El 2002, un altre fet important és que vam crear el Cartell de Premis de les Arts d'Andorra, que encara continua amb la 17a edició. Aquí voldria fer un incís al saxofonista: jo vaig aprendre música quan em va tocar cobrir els Festivals de Jazz d'Escaldes-Engordany. En aquell moment no en tenia ni idea del que era un festival de jazz. En vaig haver d'aprendre i sobretot amb el Josep Maria Ubach, que em fotia el cap com un timbal cada vegada que hi havia una actuació. Dissortadament, quan van desaparèixer, ho vaig sentir molt. Tots nosaltres ho vam sentir.

Motius? No cal explicar-los. Aquí tenim el Pepo Vázquez, que en aquell moment treballava a Andbank. Andbank va ser un dels patrocinadors dels Festivals de Música de Jazz d'Escaldes-Engordany.

Bé, ara me'n vaig a la Federació Andorrana de Fotografia. Aquesta per mi és la que és més transcendental, perquè és amb la que hem sortit més fora d'Andorra. Es va crear l'any 70, però l'any 68 era l'Associació de Fotografia Andorrana, i en aquell moment el Casimir Arajol n'era el president. També hi havia el senyor Mitjà, que era un dels directius de la Banca Mora, a qui li encantava la fotografia i el cine amateur. Aquí l'any 70 la Comunitat Europea va convocar un concurs de cinema amateur. Jo feia cine perquè treballava també, feia reportatges per la Televisió Regional Francesa i vaig pensar, per què no fem una pel·lícula nosaltres i hi participem? El títol de la pel·lícula va ser *L'Andorre sur le chemin de son unité*, de Roger Jean, un francès, el Josep Maria Ubach, l'Olga Areny, el Josep Dalléres, el gran i el petit, vam fer una pel·lícula que era, com diria jo?, els intercanvis que es fan a Europa entre els països, culturals i artístics, d'alimentació i tot. Vam muntar un mercat comú amb super-8 i, casualitats de la vida, aquesta pel·lícula va obtenir el segon premi de la Comunitat Europea. El senyor Josep Maria Ubach i jo vam viatjar a Mònaco a buscar el premi –encara el tinc a casa– per aquesta pel·lícula. Fixeu-vos bé com va començar la cosa. Si algú la vol veure, la tinc. És molt rudimentària, no us penseu pas que sigui res de l'altre món. Una altra de les qüestions importants va ser que hi havia un home que es deia Victor Couke, que va crear a Bèlgica i a Luxemburg l'Associació de Fotògrafs de la Comunitat Europea Professionals (EUROPHOT) i jo, innocent, vaig cap allà i em diu, a tu també t'hi posem aquí. M'hi van posar i va durar mentre va viure aquest senyor. Quan es va morir, aquesta associació va desaparèixer. Tinc tot un certificat que ens van donar als fotògrafs que hi havia en aquell moment. El que vull dir és que és una altra trajectòria de cara a l'exterior per a ciutadans d'Andorra. L'any 78 en una reunió a Barcelona un senyor que es deia Enric Pàmies, que era un dels directius de la Caixa de Pensions i era el representant de la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic, em diu –en aquell moment a Espanya encara dominava un règim dictatorial i les coses no es podien fer en una democràcia–, com és que Andorra no pertany a la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic? I jo li dic, no ho sé, digues-ho tu. El 78 vam entrar a la Federació Internacional de l'Art Fotogràfic. En aquell moment la seu central era a París i després, uns anys més tard, la vam traslladar a Luxemburg. El mateix any hi havia l'Associació de Cinema Amateur, l'única unió internacional de cinema amateur. També em van dir el mateix, com que sabien que havia fet una pel·lícula i tot això, em van dir, tu hi has d'entrar. Allà vam tenir potser els andorrans el primer *acrochage*, que en diuen els francesos, perquè hi havia el representant, el Joe Queraltó, que era un català i quan vaig anar a la primera reunió, a la taula hi posa "Andorra-Catalunya", jo vaig allà agafar el paper i l'estripar, dic perdona, t'equivoques, Andorra és Andorra, Catalunya és Espanya, es va fotre com... i el francès monsieur Raspail em diu "vous avez raison, Joan" i em va defensar, però el cartell va desaparèixer i sempre més va ser Andorra. Després –jo parlo de fotografia, que és on tenim la transcendència més important– l'any 87 vaig ser elegit membre del Comitè Director de la Federació Internacional. L'any 86 Andorra va organitzar la Biennal Internacional de Fotografia. Paper que ens va portar molta feina i l'any 95 vam organitzar el Congrés Internacional de Fotografia a Andorra. Va ser una cosa fantàstica. Josep Maria, te'n recordes?, tinc un record pel

Pep Bringué, que en aquell moment era el vicepresident de la Federació Andorrana i que avui no pot estar entre nosaltres i ara actualment ho és el Pepo Vázquez, que és aquí. L'any 95 em van reelegir, no membre del comitè director, sinó vicepresident de la Federació Internacional, càrrec que avui encara ostento.

És a dir, referint-me al que dius tu, Albert, els andorrans jo crec que n'hi ha uns quants que participen a l'exterior i que fan coses, el que passa que, potser aquí, a Andorra ens falta més col·laboració potser oficial, no sé com dir-ho, ja anirem parlant, però crec que estem en el bon camí, perquè en fotografia jo us puc assegurar que hi ha joves fotògrafs andorrans, un d'ells el Rispal, que és a Madrid, que fa molt bona fotografia. És un jove que no sé si té 24, 25 o 26 anys. Vull dir joventut. Nosaltres a la Federació Internacional fem certàmens –fotogràfics em refereixo– de joves de menys de vint-i-cinc anys. No em vull estendre més. De moment acabo aquí la presentació.

Jonaina Salvador

Bé, he sigut la primera. M'he estat mossegant la llengua molta estona perquè realment tots tenen molta raó en tot el que han estat explicant. Hi ha problemàtiques que ens trobem. Penso que hi ha un punt que ha dit l'Efrem que és molt important. Tenim una cultura bastant jove en molts sectors, com per exemple, en el de la música clàssica, la creació del Conservatori. És molt clau per la continuïtat. Tu deies d'on venim i on anem i això realment és molt important. Tenim consciència que fa falta temps. El temps és molt important, perquè la creació del Conservatori, encara que no estem parlant de conservatoris superiors com a Europa o altres llocs del món, sí que és la pedrera del que en un futur tindrem i gent de la meva generació som la prova d'això, ens hem format aquí, després hem marxat d'Andorra, ens hem format molts anys i després el que ens ha fet tornar és la il·lusió de portar el que hem après al nostre país, almenys per mi va ser així. Andorra havia tingut el privilegi de tenir el Concurs Montserrat Caballé, per exemple i doncs ja hi havia una llavor lírica aquí al país, també s'havia portat durant uns anys produccions de l'Òpera de Sabadell, per exemple. Jo era petita quan això passava, però recordo haver-hi anat i tot això cau perquè quan hi ha una voluntat política, aquestes qüestions floreixen i quan ja no hi ha una voluntat política i econòmica, doncs cauen. Aleshores les noves generacions que ens hem format i hem vingut amb molta il·lusió, promovem certes coses, però econòmicament és molt important un suport. Aleshores xoca la il·lusió amb el suport econòmic moltes vegades. L'Albert deia que és important que qui creguem i jo penso que els que organitzem coses som els primers que creiem en els artistes del país, en la cultura d'aquí. Per exemple recentment a "Molinos de viento", aprofitem que l'òpera és una mica l'art total vam poder, no només en cantants, sinó poder visualitzar artistes del país. Recentment, hem tingut l'Emma Regada que amb les seves escultures de ferro va crear la nostra escenografia o per exemple la dissenyadora, l'Anna Mangot ens ha fet moltes vegades el vestuari. El Philippe Lavail ens ha fet escenografies. Doncs intentem creure-hi. Però per creure-hi finalment arribem a l'econòmic i ja fem miracles, però de vegades es necessita més. Què passa? Venim d'uns anys on hem importat molt, perquè encara no hi havia aquesta llavor de l'educació i per això la pedagogia és tan important perquè del que fem ara, veurem els resultats d'aquí a trenta anys, vint anys i hem passat d'una

etapa de molta importació i a més també en un moment econòmic de molta bonança al país. Hi havia diners. Podíem fer moltes coses i quan nosaltres que ja estàvem formats hem arribat, hem arribat amb unes crisis increïbles. I no hi ha diners. En una temporada com per exemple la temporada de música i dansa que porta noms de primer nivell, és fabulós, podem tenir artistes de prestigi internacional, però després de vegades els que hi hem de creure no només som nosaltres, els que programem, sinó a nivell institucional, perquè la desproporció dels preus del que importem i de creure en la cultura d'aquí és brutal, la desproporció econòmica. Que un dels espectacles tingui un valor més alt que el que costa tota una temporada nostra, jo diria que no és normal. Aquesta és la meua petita queixa d'avui. Però penso que és a reflexionar. Nosaltres tot i que fomentem un art que ja existeix –totes les òperes ja existeixen- sí que té una part molt important de creació a nivell escènic, però també per exemple del foment de la nostra llengua, traduïm moltes de les òperes al català, o bé hi posem actrius que parlen en català, fem adaptacions, recuperem obres com per exemple “La Vall d'Andorra” que feia cent cinquanta anys que no es representava i això també fa que Andorra sigui un punt de mira. El que passa és que tornem al mateix, hi ha hagut un tema que ha dit l'Aminda que deia, “jo només era la directora artística, però s'havia de vendre” i és sempre aquesta balança entre prendre riscos, que sigui econòmicament viable i que sigui culturalment interessant i moltes vegades la cultura és deficitària. Moltes vegades no té el retorn econòmic que té una altra empresa i això jo penso que això s'ha d'assumir, moltes vegades no és rendible i la valentia de poder programar i fomentar, com deies tu també, de poder exposar a l'exterior artistes, però per poder tenir una porta a l'exterior, s'hi ha de creure des de l'interior primer, perquè si no hi fiques recursos, la gent d'aquí mai podrà tenir el suficient recolzament per després poder estar a l'exterior. El Josep Maria parlava de la cultura popular. A mi també em fa molta il·lusió que tenim sectors de la cultura popular com nosaltres com per exemple els esbarts i que també, arran de tots els espectacles es van modernitzant i aportant-nos a nosaltres aquesta tradició, que és molt maco. També el Josep Maria parlava de l'estimulació del cervell dels nens amb la música i això penso que és, tornem a la cosa de l'educació, del conservatori, no només per fomentar l'educació de futurs músics, sinó de futurs oients. Això és molt important. Ara hi ha iniciatives que segurament tenen altres virtuts, però que no fomenten la cultura tradicional. Nosaltres hem de triar que volem ensenyar als nens. No és que ara als nens els agrada tiktok, els agraden els vídeos, si, si, però també els hem d'ensenyar el que existeix. Per això nosaltres obrim tots els assajos als escolars. Els ho expliquem. Als nens els encanta. De vegades els pares no porten els nens a l'òpera, perquè diuen que se'ls farà pesat, però és que als nens els encanta. Moltes vegades són els nens que demanen als pares de venir, així que penso que ens hem de plantejar què és el que volem pel futur.

Albert Villaró

Hi ha una cosa que més o menys ha quedat flotant aquí, que és una cosa molt material, que és la frontera. Tenim un problema molt gran amb la frontera, amb la burocràcia. És un problema per les editorials del país que han de crear sucursals espanyoles de dret espanyol per poder treballar sense haver de trencar-se el cap amb burocràcies del segle dinou, amb el funcionari

amb el maneguet, el segell i el paper assecant. Jo crec que és un problema molt important. Voldria creure que amb l'acord d'associació, si es negocia bé, qüestions d'aquestes quedaran resoltes o seran molt més senzilles. Això d'importar, pujar i baixar obres d'art, deu ser un calvari, perquè si per baixar una caixa de llibres et tornes boig, imagineu-vos per una cosa que tingui una mica més de substància. Una altra reflexió. Els intercanvis són necessaris. Aquí treballem, tots som molt amics, però realment quan funcionen les xarxes és quan puja gent de baix, quan et conviden a altres llocs. Les presentacions de llibres són importants. Fa poc el Sebastià Alzamora va estar aquí: no havia pujat mai a presentar un llibre a Andorra i va estar molt bé. Això va creant xarxes: un dia et convidarà el Sebastià a Mallorca o a Barcelona o allà on sigui. Crec que aquesta mena de col·laboracions immaterials s'han de fer, no ens ha de fer mandra de fer pujar gent o anar als llocs quan ens conviden. Hi ha també la sucursal de la Faber a Ordino, que penso que hauria de tenir més paper a l'hora de promoure aquesta permeabilitat. Pel que fa a la capacitat andorrana de presentar coses, jo crec que és un país que està gairebé dissenyat per poder fer festivals. Hi ha una infraestructura hotelera, hi ha tècnics, hi ha professionals, en fi, hi ha unes condicions favorables, perquè puguis muntar alguna cosa per organitzar un festival de jazz —si torna a arrencar— o el Sax Fest, per què no fem un festival literari tipus Hay Festival?, per què no? O com Cosmopolis, a Barcelona, que és un festival molt modern amb una òptica falsament cosmopolita —que els encanta, aquesta mena de tinglado. Es podria fer una cosa molt potent, perquè les ganes hi són, la gent hi és i el país té les condicions per fer-ho. Jo he anat només una vegada al Cirque du Soleil i no em va agradar. No el vaig entendre. Els saltimbanquis ho fan molt bé, ho fan fantàstic, però no hi ha res, no hi ha cap fil, no hi ha cap història al darrere, em va deixar molt fred, trobo que es va insistint, insistint cada any. Si de Turisme diuen que els números surten, jo me'ls crec o me'ls vull creure, però fem alguna altra cosa amb un format més petit, una cosa més amable, més amb valor afegit, no? Te'n vas a Las Vegas i trobes el Cirque du Soleil, te'n vas a Port Aventura i trobes el Cirque du Soleil, arribem a un punt que ja és com el Starbucks i dius, quina gràcia especial té? Busquem alguna cosa original, que parli de nosaltres, que parli d'Andorra.

Josep Maria Ubach

Això m'ha fet pensar que fa poc Arte va fer un programa extraordinari sobre el músic Neil Young, un músic que ve del món del rock alternatiu i tot això. Va dir que estem immersos en la cultura de la Coca-Cola. Ell es referia a la música de rock que es fa als Estats Units i és cert. És a dir, Prince, el no sé qui, Madonna, és a dir és un estàndard que s'ha creat per consumir, en benefici de les grans indústries i hi hem caigut tots dintre i estem fins aquí dalt. Per això amb aquest senyor d'aquí, amb el jazz, la intencionalitat musical amb esperit és un altre que no té res a veure amb els diners. Tenen l'exportació per tota la Comunitat Europea, però hi ha un problema i és que ara com ara, a alguns països de la Comunitat Europea els artistes poden agafar la seva obra i posar-la al cotxe i poden viatjar a molts països i en altres països, no. Llavors aquesta peculiaritat que no crec que ningú de duanes s'hagi cuidat mai de preveure o d'intentar lluitar de quin estatus hauríem de tenir nosaltres davant la comunitat perquè no és un

país comunitari, llavors això imagino que deu ser molt difícil de gestionar llevat que sigui tot un globus de condicions que ens puguin permetre negociar, diguéssim. El que passa és que com que som el destí d'un turisme que al principi va començar amb el Duralex i després va passar al formatge i al whisky i ara no sé on estem, perquè la cosa trontolla moltíssim, semblaria que no es fa gaire atenció al turisme cultural malgrat que s'hagi fet algun esforç a Santa Coloma, etcètera. Però fa una mica de por, perquè de cara al futur, tenim arguments sòlids a Andorra, per exemple, estic fent un inventari d'escultura pública en espais naturals o urbans. En tenim unes cent setanta i d'aquestes cent setanta n'hi ha una bona colla que són d'artistes internacionals molt bons, és a dir que pots posar l'art contemporani de la A fins a la Z a través d'aquests artistes. Llavors t'adones que te'n vas a ensenyar aquesta escultura a un amic que et ve de fora i resulta que la placa que hi ha amb la descripció de l'obra, primer no hi ha ni les mides, i segon, els que es dediquen a fer grafitis, l'embruten, la destrueixen, etcètera. Patim. No estimem el que tenim a casa d'entrada.

Després el que fa referència al consum de cultura i art al país –és una opinió molt personal– però penso que som una societat molt fraccionada per dos motius que són molt importants. Hi ha els nacionals, amb passaport i altres nacionals que no tenen passaport, però que també se'n senten, i després hi ha una comunitat flotant que ve aquí a guanyar-se els diners, a guanyar-se les garrofes. Venen d'un altre país i el seu arrelament és un altre, però hi ha molta gent que el seu arrelament és un altre, però s'han integrat i respecten, tot hi així aquesta gent que ve a treballar no consumeix cultura. És que fins i tot de vegades, com la casa d'algun país que té representació diplomàtica a Andorra fa unes jornades sobre la seva cultura, són de vegades *quatre i el cabo*, a menys que siguin grups ètnics molt precisos i molt particulars. No vull entrar en detalls de qui són. Em vull referir al que som com a consumidors de carn per dinar, però després de cultura pel plaer, els hem de dividir com a mínim per dos. D'aquests trenta mil hem de treure la canalla petita, els que són gent gran, els que passen olímpicament perquè no els dona la gana o perquè no tenen la sensibilitat de concórrer. Per tant, és una societat fragmentada en aquest tema i és molt fràgil i molt difícil cohesionar qui ha de fer l'esforç, no soc ningú per dir com ho hauríem de fer.

Fa anys es va posar en marxa un experiment, que encara no ha funcionat ara que era l'*agenda ad*, que havia de ser coordinada amb tots els Comuns més el Govern. Era una escudella barrejada increïble que tothom feia el que volia i no s'ha pogut dur a terme, però en general ens estem tirant pedres a sobre nosaltres mateixos. Vull dir que parlo d'arts plàstiques, penso que una bona solució podria ser arribar a una entesa entre Govern, Comuns i galeries privades. Per donar credibilitat al que es fa aquí a Andorra. De quina manera es pot col·laborar? Després sortir en xarxes públiques nacionals i internacionals, no cal dir la tele del país que és minoritària, però sí a través de *whatsapps* i *wiffs* i coses d'aquests tipus. Per quin motiu? Doncs perquè cada parròquia, d'entrada, té un artista representatiu. El Francesc Galobardes, la seva col·lecció l'ha portat a Canillo i gràcies a Déu que és allà dalt, perquè potser s'hauria pogut vendre i anar a espetegar a un altre lloc. Però em vull referir a aquest possible projecte que aglutinés el Govern, Comuns i galeries que permetria a cada una de les parròquies poder gaudir de l'art d'artistes del país en benefici de tothom. Quines haurien de ser les compensacions? Aquestes ja no les sé, però les galeries d'art, sabent que és un projecte compartit i parlant d'artistes que han passat

per les galeries, haurien de ser protagonistes des del punt de vista de triar i poder participar en qui és l'artista que exposa en cada parròquia, per tindre un guany econòmic que li permeti pagar el lloguer i la senyora que va a fer les feines. Penso que és perfectament normal. No s'ha de guanyar la vida amb massa diners perquè no toca, perquè estem parlant d'una ajuda que ha de ser d'una complicitat total i absoluta per tothom. Aquesta podria ser una possible solució. Jo, de totes maneres estic esperant que surti el llibre blanc de la cultura. Tothom l'està esperant amb candeletes, justament per veure com s'enfoca el tema de l'exportació. La importació, no hi ha problema. La importació sabem tots com funciona i si convé, agafes un transitori, et fa els papers i pagues.

Hi ha una altra particularitat que també és inquietant i que segurament apareixerà en el llibre blanc de la cultura, que és que hem de trobar la manera de professionalitzar els artistes. És a dir, tots tenim un artista dintre frustrat segurament i altres no. No tothom val per ser artista i fer art. Jo m'ho puc creure, però m'ho he de guardar a casa perquè soc un desastre i és el que faig. Era fotògraf, tinc fotografies i no he exposat mai cap fotografia a la meua vida perquè considero que és un acte íntim. Això penso que s'ha d'aplicar quan una cosa es vol constituir com a representatiu de la societat s'ha de posar el llistó una mica perquè les coses siguin conseqüents i que siguin reflexionats, molt treballats i que puguin exportar-se arreu del món. La teoria aquesta d'agafar complicitats amb institucions, siguin de fora, de França o siguin d'Espanya penso que és imprescindible per poder donar a conèixer el que tenim aquí.

Efrem Roca

Intentaré no allargar-me massa. Hi ha moltes coses en què coincideixo. Tema duanes, tot això. Evidentment, jo també m'he trobat amb aquests problemes, però no vull parlar sobre això. Jo us parlaré sobre els pedagogs i l'obligació que tenim d'estar educant sempre. Jo em considero un pedagog. Ensenyo saxo, és l'únic que sé fer. Saxo, música, és el mateix. Molts dels participants que han vingut aquí, de vegades ve gent del Japó o de tot el món i em diuen "la gent del teu país, saben el que estàs fent?". La contesta és no. Realment no ho saben. "Saben que aquest concurs és el millor del món?" "Saben que els més bons de tot el món toquen aquí?" Doncs no. No ho saben. Jo ho intento. Intento dir-ho. És una qüestió que a mi o a qualsevol pedagog ens toca, educar. És la meua obligació i el meu deute. Jo ja vaig rebre en el seu dia la meua educació, vaig començar a estudiar quan tenia vuit anys, ja en tinc quaranta-nou. En porto quaranta i escaig fent música. Jo he rebut una educació que ara he de tornar. La meua obligació és educar. Jo ho intento amb les meves forces. Aquesta frase que diré ara és una miqueta dura. L'Andorra Sax Fest, no ho faig pels andorrans. Si ho fes pels andorrans, no vindria tothom de tot el món, tal com venen. He de pensar primer a fer un producte que interessi a tot el món. A partir d'aquí, aquest producte, abans parlàvem que la cultura és deficitària, en aquest cas jo vaig intentar buscar-li un punt econòmic. Això ja és una reflexió que he exposat altres cops en públic. No parlaré de xifres concretes, però si a mi el festival em costa un euro, la repercussió directe al país són gairebé quatre euros. Aleshores aquesta reflexió que dius, jo no puc guanyar aquests quatre euros. Es queden al país. Amb pernoctacions, amb hotels, amb restauració, amb *shopping*. Evidentment que no és Coca-Cola i no és futbol, és un festival de saxo i estem

parlant de xifres petites, però n'inverteixes un i te'n donen quatre. Algun cop a mi també se m'ha fet una pregunta, "si aquest festival és tan bo, com és que no es fa a Barcelona o a París, o en grans ciutats?". És una pregunta que em va portar un parell d'anys de reflexionar. "És veritat, potser és que no som tan bons". Vaig començar a pensar i d'aquests quatre euros si parlem en xifres, són diners públics i es poden parlar. L'Andorra Sax Fest, aquest any ha costat cent trenta mil euros i la repercussió és de gairebé quatre-cents mil. Si aquests quatre-cents mil els repartim entre tots els andorrans, són gairebé cinc euros per cada andorrà. Si ho fem a Barcelona, surt a 0,05 i si ho fem a París surt a 0,00... La repercussió econòmica és molt petita a Barcelona o a París i per tant no els genera interès i, per tant no es fa. Hi ha una altra qüestió que s'ha dit aquí que Andorra és un país que genera possibilitats. Si ets treballador i tens ganes de fer coses, et donen aquesta oportunitat. Jo no soc el *tio* més llest del Saxo. Potser aquí a Andorra sí, perquè només n'hi ha un, soc jo professional i no n'hi ha massa. Però si vas una mica lluny, hi ha gent que és molt i molt llesta. Simplement, soc una persona que tinc ganes de treballar i Andorra et dona aquesta possibilitat. Poder generar i desenvolupar projectes com el que jo he fet. Això s'agraeix. Això em porta també –també s'ha dit per aquí– a dir que hi ha grans produccions com el Cirque du Soleil, que no em posaré a criticar ni res, que és veritat que se'n van molts diners amb això, i amb els que potser es podrien fer molts projectes petits i que funcionarien. Amb gent petita com jo que tenim molta il·lusió i moltes ganes de fer coses. Això com la Jonaina o com l'Hector, o com molts altres que hi ha aquí al país que tenim realment moltes ganes. Important perquè ens carreguem la motxilla a l'esquena i tirem endavant. Aquesta és la meva reflexió.

Jonaina Salvador

Aquest tema que acabes de dir, xoquen Cultura i Turisme. Quan nosaltres anem a demanar subvencions a Turisme, ens demanen "quants turistes venen a l'espectacle?" Clar, però quants euros t'has gastat en publicitat? I quanta publicitat podem fer nosaltres? Nosaltres fem publicitat nacional. Internacional és caríssim. No en podem fer. Ara si tu portes una estrella del saxo, o de l'òpera, o del sector que sigui i en fas una publicitat bestial, la gent vindrà i aquí xoca Turisme i Cultura, que tenen pressupostos separats i que si poguéssim col·laborar una mica més, aniríem millor.

Josep Maria Ubach

Jo vull dir només que sou privilegiats, tant tu com tu. Vosaltres quan feu de mestres, feu de mestres, però a més comuniqueu emocions, i la música és la part de l'art que més bé comunica l'emoció, a diferència de l'escultura –l'escultura també, perquè és molt visual– però l'art contemporani costa molt d'explicar, de fer comprendre l'art contemporani, i l'òpera segurament és l'expressió artística més cara que hi ha dintre les arts plàstiques, pels decorats, el vestuari. Només volia fer aquest incís.

Efrem Roca

Sí que és veritat que en el meu cas em vaig centrar o va ser una de les sortides que em vaig trobar, no és que ho pensés, però sí que l'aspecte turístic ha ajudat al fet que aquest projecte tiri endavant i en el teu cas, quan tothom viatja molt per veure òpera i és un reclam evidentment, però sí que és veritat que toca picar moltíssima pedra, educar i anar passant anys. És així. El carni penso que és bastant més dur que el meu, però penso que si ets persistent ho aconsegueixes.

Aminda Saludes

Vull fer varies observacions. Hi ha una falta de confiança envers els artistes del país, repeteixo el que acabem de dir perquè em sembla bastant correcte i alguns col·leccionistes prefereixen comprar fora d'Andorra. Existeix una manca de seguretat enfront les arts plàstiques, per por de no saber, de no entendre, quan el més important és mirar, contemplar una obra.

Es parla de la població flotant que s'instal·la a Andorra per evadir impostos; per mi no s'han integrat suficientment com per involucrar-se en l'oferta de les activitats culturals, molts viatgen i encara fan vida fora de les nostres fronteres.

Evidentment, és imprescindible el foment de l'intercanvi de les expressions artístiques culturals relacionades amb les arts, la música, el cant, les arts plàstiques, l'escriptura i el pensament o coneixement. Andorra principalment importa cultura i tots estem d'acord en què allò important és arribar a exportar cultura però ens trobem amb moltes dificultats. Malauradament, els costos, les traves administratives i fiscals, les duanes, fan que el cost total suposi un fre molt important perquè les galeries puguin fer aquesta tasca de promoció.

Joan Burgués

No ho sé. Els plantejaments són molt diferents. Jo m'ho miro des d'un altre punt de vista. Estic molt d'acord amb tot el que es diu de l'art, però jo també parlo de les associacions culturals i artístiques, que són el fonament del país, perquè d'aquestes entitats surten els artistes i surten els novel·listes i surten els escriptors i surten tots. Pels anys d'experiència que he tingut a mi m'arriba una solució que s'ha dit aquí. Són dues qüestions, voluntat i planteig. Planteig i voluntat. Com s'ha dit molt bé, els Comuns i el Govern. Si els Comuns i el Govern no donen subvenció i no ajuden les associacions, aleshores que ajudin els artistes. És un problema que és com el gat que es vol menjar la cua i va donant tombs. Poso dos exemples. El primer exemple: els Festivals de Jazz d'Escaldes-Engordany, que van començar l'any 1986 i l'any 2002, més o menys van acabar. Van passar els millors artistes que teníem. Què va passar aquí? Els Comuns que van anar succeint, anaven dient que sí. La banca que patrocinava certs certàmens, deia que sí. Què va passar? Tothom es va cansar o es van discutir, com sempre passa i es va acabar. Festivals que tenien un nom internacional, que quan parlaven dels Festivals de Jazz d'Andorra, la gent al·lucinava pels artistes que venien. Els Comuns en primera instància i en segona instància la banca que en aquell moment va deixar de patrocinar.

L'altre exemple que poso és recent. El Comú de Sant Julià fa una sèrie d'anys que té una trajectòria, agradi o no agradi, que ajuda les associacions socioculturals i artístiques i els

festivals. Hi ha festivals que el Comú patrocina i suposo que n'hi deu haver que deuen ser deficitaris, però els patrocina. L'altre problema que hi veig és la joventut. A les associacions socioculturals o artístiques no hi ha jovent. Per què? Agafem un exemple. Al Cercle de les Arts i de les Lletres, la gent que hi som, fa quaranta anys que hi som. Alguns han mort. Han fet portar joves. El jove, actualment, et diu "quant em pagues?". Aquell noi o noia necessita un salari per viure. Avui el telèfon mòbil, la televisió i la tecnologia, al jovent és el que els interessa. Entrar en una associació a perdre hores no hi volen anar. Siguem realistes. Un altre dels punts que s'hauria d'arreglar és aquest. Associacions, Cercle, Federació i les altres associacions que hi ha a Andorra tenen el mateix problema. Som els quatre retirats que, com que estem retirats hi podem ser, però de joves no te'n venen. Aquests són els plantejos. Sí que és important que, en primera instància, els Comuns tinguessin present aquestes subvencions i aquestes ajudes. Cada vegada hi ha més artistes del país que necessiten ajudes. Per aprendre música o pel que sigui de l'aspecte artístic. Però si no hi ha aquesta voluntat i només ens estem discutint al país sobre qui vol guanyar les eleccions o qui es presenta i no tinc calers, però et dono uns calers perquè em votis. Així no funciona un país. És el meu criteri. Perdoneu.

Àngels Mach

Clourem l'acte agraint el suport de les institucions que han col·laborat en la taula rodona per haver comprès que ajudar a promoure la cultura és una inversió i no una despesa: el Ministeri de Cultura, el Comú d'Andorra la Vella i Creand Crèdit Andorrà.

I encoratjo els participants i els que treballen a favor de la cultura i el coneixement a aprofitar les xarxes de coneixença i relació que van teixint les associacions culturals i els artistes amb l'exterior per afavorir l'intercanvi.

Nota

Transcripció dels comentaris espontanis dels participants a la taula